

VAN EEN OUDE SCHRIJVER DIE NIET VOORBIJGAAT

150 JAAR LOUIS COUPERUS

COUPERUS IN HET ENGELS

(PAUL VINCENT)

“Wereldberoemd in Nederland en Vlaanderen”, zo placht Gerard Reve spottend de internationale uitstraling van de gemiddelde Nederlandstalige schrijver te typeren. Daarbij vergeleken heeft Louis Couperus niet te klagen gehad, zeker niet in Engeland en Amerika. Na lezing van de Engelse vertaling van *Noodlot* (*Footsteps of Fate*, 1891) richtte niemand minder dan Oscar Wilde een bewonderende – helaas verloren gegane – brief aan de auteur. Geen wonder dat de daarin beschreven liefdesdriehoek met een homoseksuele ondertoon indruk maakte op deze beroemde lezer. Vervolgens zetten ook een paar Wilde-acolieten, John Gray (1866-1934) en Ernest Dowson (1868-1900), zich in voor de vertaling van respectievelijk *Extaze* (1892) en *Majesteit* (1893). Vanaf de vroege jaren negentig veroverde echter vooral één figuur zich een dominante positie: Alexander Teixeira de Mattos (1865-1921), vertaler van o.a. *Van oude mensen*, *De boeken der kleine zielen*, *Langs lijnen van geleidelijkheid* en *De stille kracht*. Deze vroegere klasgenoot van de auteur, die later tot Brit werd genaturaliseerd, was een bekwame, gewetensvolle vakman die in belangrijke mate heeft bijgedragen tot de waardering voor Couperus in de Engelstalige wereld. Zijn vertaling van *Iskander*, een decadente roman over de nadagen van Alexander de Grote, heeft hij helaas nooit kunnen afmaken.

Ook op het persoonlijke vlak bofte Couperus met zijn Engelse contacten: de letterkundige Edmund Gosse (1849-1928), die al eerder een goed geïnformeerde inleiding bij *Footsteps of Fate* (de Engelse vertaling van *Noodlot*) had geschreven, introduceerde de schrijver bij zijn beide bezoeken aan Londen (1898 en 1921) in literaire kringen.

PAUL VINCENT

werd in 1942 geboren in Dorking, Engeland. Werkt als zelfstandig vertaler, o.a. van romans van Couperus, Elsschot en Mulisch; non-fictie van Draaisma; poëzie van Vondel, Bredero, Hooft, Kouwenaar, Campert en Andreus. Won de David Reid Poetry Translation Prize (2006) voor 'Memory of Holland', zijn vertaling van Marsmans 'Herinnering aan Holland' en de Vondel Translation Prize (2012) voor *My Little War*, zijn vertaling van Boons *Mijn kleine oorlog*.

ELSBETH ETTY

werd in 1951 geboren in Hulshorst. Is literair redacteur van *NRC Handelsblad*. Publiceerde *Liefde is heel het leven niet*, het proefschrift over Henriette Roland Holst waarmee ze in 1996 cum laude promoveerde aan de Universiteit Utrecht en in 1997 de Gouden Uil en de Busken Huetprijs won. Is bijzonder hoogleraar in de literaire kritiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Recente boeken: *ABC van de literaire kritiek* en *De Nederlandse erotische literatuur in 80 en enige verhalen* (beide 2011).

Via Gosse leerde hij ook Lawrence (Lorens) Alma Tadema (1836-1912) kennen, een geëmigreerde Nederlandse schilder van zinnelijke, licht-decadente klassieke taferelen. Van artistieke zielsverwantheid en zelfs van wederzijdse invloed is hier mijns inziens beslist sprake.

In de periode 1914-1925 was Couperus als schrijver zeker een begrip voor het grote Engelstalige leespubliek. Nog in 1927 laat D.H. Lawrence zich positief uit over *Van oude mensen*, al geeft hij onomwonden de voorkeur aan de *Max Havelaar*.¹ De romanschrijfster Katherine Mansfield neemt het op voor Couperus' magnum opus, de vierdelige romanreeks *De boeken der kleine zielen*, die vooral in Amerika in hoog aanzien stond. De grondgedachte van de reeks omschrijft zij erg raak als volgt: "*The real head of the [Van Lowe] family is Fear.*"²

In 1914 leek Couperus goed op weg een internationale bekendheid te worden. Het verdere verloop van zijn carrière in het buitenland laat echter de broosheid van zo'n faam zien. Vijf jaar lang zat de schrijver in het neutrale Nederland gevangen, terwijl Engelse en Amerikaanse uitgevers ineens andere prioriteiten hadden dan vertaalde literatuur.

Na 1918 heeft men weliswaar nog serieuze pogingen ondernomen om zijn reputatie een nieuwe impuls te geven. Dat is begonnen met het publiceren aan beide kanten

van de Atlantische Oceaan van romanvertalingen: het laatste deel van de *Kleine zielen*, *Van oude mensen*, *Langs lijnen van geleidelijkheid* (*The Inevitable*, 1920) en *De stille kracht* (1921) – de twee laatste helaas in gekuiste vorm. Na de furore rond de eeuwwisseling over de Engelse Zola-vertalingen, die verschillende uitgevers een vermogen aan schadevergoedingen hadden gekost, stond men erg huiverig tegenover seksuele openhartigheid in de literatuur. Dat verklaart misschien waarom klassieke romans als *De comedianten*, *Antiek toerisme* en *Xerxes* wel in vertaling zijn verschenen, maar het meer gedurfd *Berg van licht* (nog) niet. Het blijft jammer dat een filmbewerking van *De stille kracht* nooit gerealiseerd is – ook al had de auteur de filmrechten in 1920 aan Hollywood verkocht tegen het destijds aanzienlijke bedrag van 2.000 dollar. Later heeft men het nog geprobeerd met reisboeken als *Oostwaarts* (1924), *Nippon* (1926) en met een bloemlezing uit de kortere fictie, *Eighteen Tales* (1924). Tevergeefs. Vanaf 1920 ging Couperus' gezondheid snel achteruit, en na zijn dood in 1923 verdween zijn werk vrij snel uit de belangstelling.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn er nog vijf vertalingen verschenen, *Old People* (1963), *The Hidden Force* (1985), die in wezen herdrukken van de versies van Teixeira de Mattos zijn, hoewel de verzorger van laatstgenoemde editie, E.M. Beekman, de gekuiste passages weer heeft ingelast en het geheel van een uitgebreid notenapparaat heeft voorzien. Zelf heb ik in opdracht van Pushkin Press in Londen *Langs lijnen* (*Inevitable*, 2005) en *De stille kracht* (2012) hervertaald. Hierover straks meer. *Last but not least* is er in 2010 een hervertaling van *Eline Vere* door Ina Rilke in Engeland en Amerika gepubliceerd. De eerste vertaling door J.T. Grein uit 1892 was namelijk drastisch ingekort – ongeveer een kwart van het origineel was weggelaten – en de vertaling was veelal trouw maar ook afgevlakt en intussen gedateerd. Dankzij deze nieuwe versie kan Eline voortaan worden geplaatst naast bekendere tragische negentiende-eeuwse romanheldinnen als Emma Bovary en Anna Karenina.

De naam Couperus is dus vanaf ongeveer 1930 grotendeels uit de literaire feuilletons en tijdschriften verdwenen. Om een beeld te krijgen van hoe zijn werk in de tussentijd beoordeeld wordt, is men aangewezen op bronnen als literaire overzichten. In de naoorlogse periode beschikken we over twee handboeken in het Engels, die zo'n generatie uiteenliggen: R.P. Meijers *Literature of the Low Countries* (1978) en *A Literary History of the Low Countries* (2009), met als hoofdredacteur Theo Hermans. Ik leg even een paar citaten naast elkaar die relevant kunnen zijn voor de buitenlandse receptie van Couperus. Na een veelal lovend commentaar op de kracht van Couperus als verteller, die meesterlijk noodlot en ondergang weet op te roepen, merkt Meijer tot slot verzuchtend over de stijl op:

“Decadents were rare in the Netherlands, and so were dandies. Couperus was both, in his life as well as in his work. He powdered his style as he did his face, he manicured his sentences as he did his nails, he dressed up his novels in the same way as he dressed up his body. This dressing and embellishing is one of his most conspicuous weaknesses, and together with his tendency to longwindedness and his fatal urge to continue a book beyond its logical ending, prevented him from becoming a second Tolstoy, Flaubert or Henry James, in whose class he potentially belonged.”

“Decadenten waren in Nederland zeldzaam, en dandy's eveneens. Couperus was beide, zowel in zijn leven als in zijn werk. Hij bepoederde zijn stijl én zijn gezicht, hij manicuurde zijn zinnen én zijn nagels, hij kleepte zijn romans én zichzelf mooi aan. Dat opdirken en versieren is een van zijn meest in het oog springende zwakheden. Samen met zijn neiging tot langdradigheid en zijn fatale drang een boek voort te zetten na zijn logische slot heeft dat hem belet het niveau van Tolstoj, Flaubert of Henry James te halen, hoewel hij potentieel zeker in hun gezelschap hoorde.”

Dit geeft het beeld weer van de gemankeerde dichter, die vooral in beschrijvingen zijn woordkunst de vrije loop laat. Men kan hiertegen inbrengen dat deze typering eenzijdig is, en dat Couperus' vertellersgave hier ruimschoots tegen opweegt, het blijft een aspect dat de doorsnee-lezer anno 2013 kan afschrikken. Ik geef een concreet voorbeeld uit mijn eigen praktijk van de problemen die dit kan opleveren tijdens het vertaalproces. De vijfenveertig woorden tellende openingszin van *De stille kracht* roept een maansondergang in Java op. Deze aanhef heb ik lang geleden als student voor het eerst gelezen, en ik was meteen weg van zijn verpletterende, sfeervolle pracht. Maar van de Engelse editor moest Couperus' zin in tweeën gesplitst worden (dat is, na “bloedroze bol”). Eerst leek zo'n ingreep mij bijna heiligschennis, maar bij nader inzien vond ik het verstandiger om de concentratie en het geduld van de Engelse lezer niet van meet af aan onder al te zware druk te zetten. Met andere woorden, in veel gevallen kun je als bemiddelaar de uitersten van Couperus' stijl verzachten en aanpassen.

In Hermans wordt heel beknopt een brug geslagen tussen Den Haag en Indië in het werk van Couperus:

“Although a naturalistic novel, ‘Old People’ highlights another theme that fascinated Couperus: decadence. Whereas in the Indies his characters appear highly emotional, the grey Dutch climate transforms them into indolent figures incapable of resisting the course of fate. It is precisely in the dissection of these unstable characters that Couperus shows his mastery, and herein resides the lasting value of a number of his novels.”

“Hoewel het een naturalistische roman is, stelt ‘Van oude mensen’ ook een ander thema centraal dat Couperus boeide: decadentie. Terwijl zijn personages in Indië erg emotioneel overkomen, worden ze door het grijze Nederlandse klimaat veranderd in slome wezens die geen weerstand kunnen bieden aan de macht van het noodlot. Juist in het ontleden van deze labiele figuren toont Couperus zijn meesterschap, en hierin ook huist de blijvende waarde van een aantal van zijn romans.”

Wat heeft Couperus anno 2013 de lezer nog te vertellen? Mijn eigen bewondering – zij het geen onvoorwaardelijke – wil ik niet onder stoelen of banken steken. Voor mij ligt Couperus’ grootheid allereerst in zijn vermogen zich in te denken en in te voelen in de ander. Om welke ander gaat het dan? Ik doe maar een greep: de homoseksueel (Bertie uit *Noodlot*, Heliogabalus uit *De berg van licht*); de vrouw (Eline Vere, Cornélie de Retz van Loo, Léonie van Oudijck, Eva Eldersma, Cateau); de koloniale ambtenaar (Otto van Oudijck); de inlander (de regent van Laboewangi).

Vooraf twee aspecten van Couperus’ oeuvre lijken mij vandaag nog relevant en kunnen een hedendaags leespubliek nog aanspreken. Dat zijn ten eerste zijn uitbeelding van decadentie in ruime zin en ten tweede zijn kijk op het kolonialisme. In zijn studie *The Romantic Agony* noemt Mario Praz *De berg van licht* een schoolvoorbeeld van een decadente roman.³ Om zo’n uitspraak te kunnen toetsen hebben we eerst een vertaling nodig van deze roman, en die is er voorlopig niet, hoewel ik in onbewaakte ogenblikken het boek – bijna op z’n Couperus – voor mij zie zweven, uiteraard met een omslagillustratie door Alma Tadema! Wat betreft het kolonialisme heb ik vorig jaar *De stille kracht* opnieuw in een hopelijk wat lezersvriendelijker vorm vertaald.⁴ Natuurlijk zou het verschijnen van de langverwachte filmbewerking door Paul Verhoeven de belangstelling een enorme stoot geven. Tot slot nog een citaat uit het nawoord bij de vertaling door Ian Buruma, een bewerkte versie van een reeds eerder in *The New York Review of Books* verschenen artikel:

Louis Couperus, Foto Spaarnestad Photo.

De volle maan, tragisch dien avond, was reeds vroeg, nog in den laatsten dagschemer opgerezen als een immense, bloedroze bol, vlamde als een zonsondergang laag achter de tamarindeboomen der Lange Laan en steeg, langzaam zich louterende van hare tragische tint, in een vagen hemel op.

The full moon, which that evening had a tragic intensity, had risen early, just before twilight faded, like a huge, blood-red globe. It flared sunset-like low beyond the tamarind trees of Long Avenue and climbed, gradually purging itself of its tragic hue, into an indistinct sky.

De openingszin van Louis Couperus' *De stille kracht* (1900) in het Nederlands en in de Engelse vertaling (*The Hidden Force*, Paul Vincent, 2012).

“His insight into the tragedy of European colonialism made Couperus a great writer. And his sympathy for the hybrid, the impure, the ambiguous, gave him a peculiarly modern voice. It is extraordinary that this Dutch dandy, writing in the flowery language of fin-de-siècle decadence, should still sound so fresh. But we can only be grateful. For now that the dreams of ethnic purity are making a comeback, his voice is more urgent than ever.”

“Zijn inzicht in de tragedie van het Europese kolonialisme heeft Couperus tot een groot schrijver gemaakt. Bovendien krijgt zijn stem door zijn sympathie voor het hybride, het onzuivere, het dubbelzinnige een bijzonder moderne klank. Het is buitengewoon dat deze Nederlandse dandy, die de bloemrijke taal van de fin-de-siècledecadentie hanteert, ons nog zo fris in de oren klinkt. Maar wij kunnen daar alleen maar dankbaar om zijn. Want nu de dromen van etnische zuiverheid een comeback beleven, is zijn boodschap urgenter dan ooit.”

Noten:

- 1 *Introduction to Multatuli, Max Havelaar*, vertaald door W. Siebenhaar, New York/London: Alfred A. Knopf, p. vi.
- 2 The Athenaeum, 1919.
- 3 Oxford: Oxford University Press, 1960.
- 4 *The Hidden Force*, vertaald naar het Engels door Paul Vincent en met een nawoord van Ian Buruma, Pushkin Press, Londen, 2012.

GENADELOZE MAATSCHAPPIJANALYSE

(ELSBETH ETTY)

Louis Couperus (1863-1923) was bij machte in zijn werk het einde van een tijdperk te voorvoelen. Zijn intuïtieve, maar achteraf gezien feilloze maatschappijanalyses karakteriseren, naast heel veel andere zaken, zijn grote kunstenaarschap. Zijn debuut, *Eline Vere* (1889), doet niet onder voor Flauberts *Madame Bovary* en zijn monumentale fin-de-siècleroman *De boeken der kleine zielen* kan de vergelijking met Tolstojs *Anna Karenina* gemakkelijk doorstaan. Terecht dus dat de viering van Couperus' honderdvijftigste geboortjaar wordt aangegrepen voor een grootscheepse campagne om zijn werk onder de aandacht te brengen van alle ongelukkigen die nog geen kennis hebben gemaakt met de meeslepende, om niet te zeggen verslavende romans van de Haagse meester.

Die romans hoeven niet met allerlei kunstgrepen naar de moderne tijd te worden "hertaald", omdat ze van alle tijden zijn en net als onverwoestbare mythes en sprookjes op allerlei niveaus te begrijpen zijn. Voorop staat bij het werk van Couperus de schoonheid van zijn taal en de overtuigingskracht van zijn verhalen. Evenals Lev Tolstoj was Louis Couperus een literaire visionair die in zijn romans de onhoudbaarheid van "oude vormen en gedachten" blootlegde. Indringender dan Multatuli doorgrondde hij, lang voordat het zo ver was, in *De stille kracht* de onvermijdelijke ondergang van het kolonialisme in Nederlands-Indië. In *De boeken der kleine zielen* beschreef hij met empathie het morele failliet van aristocratische en hoogburgerlijke elites en daarmee dat van de hele standensamenleving, waar hij zelf het product van was. En als een van de eersten schilderde hij het lot van verdrukte vrouwen en andere individuen die wegens hun (seksuele) geaardheid niet passen in hun door cultuur, milieu en wettelijke en sociale conventies aangesnoerde keurslijf.

Mijn stelling is dat Couperus als homoseksueel een scherper oog had voor de noden en verlangens van minderheden die op seksueel of relationeel gebied afweken van de onbuigzame heersende norm dan welke Nederlandse schrijver voor of na hem. Frédéric Bastets *Louis Couperus. Een biografie* (1987) geeft een onthullend inkijkje in Couperus' huwelijk met zijn adellijke nichtje Elisabeth Baud. Onder de dekmantel van dit maatschappelijk aanvaarde huwelijk met iemand uit zijn eigen kring kon hij zijn verboden en in zijn tijd nog strafbare homoseksualiteit uitleven, in elk geval op papier.

In wezen gaan al zijn beroemde Haagse en Indische romans over de pijnlijke strijd van zijn personages om te ontsnappen aan de heersende normen, meestal op straffe van psychische zelfverminking of zelfmoord. Het is niet zo moeilijk om in de suicidale Eline Vere uit de gelijknamige roman of in Cornélie de Retz van Loo, hoofdpersoon van *Langs lijnen van geleidelijkheid* (1900) hedendaagse moslima's te zien, die hun weigering om te trouwen met iemand van de eigen clan of familie met uitstoting of de dood moeten bekopen. Tegenwoordig zouden Couperus' vrouwelijke personages

model kunnen staan voor talrijke vrouwen uit islamitische milieus die zich willen bevrijden van hun – veelal geïnternaliseerde – sluiers en kluisters. In islamitische kringen zijn er nog maar weinigen die zich openlijk durven te uiten over de onderdrukking en mishandeling van meisjes en vrouwen. Couperus durfde in zijn tijd zoiets wel: met een ongekeerde openhartigheid stelde hij in zijn romans de rechteloosheid van vrouwen uit zijn eigen kringen en het misdadige onrecht waaraan zij ten prooi waren aan de orde. Tot ongenoegen en zelfs woede van de vaderlandse critici.

In mijn essay *Het bloed van de barones. Seksueel geweld in Langs lijnen van geleidelijkheid*, een uitgave van het Louis Couperus Genootschap, toon ik aan dat Couperus onderwerpen belicht en uitbeent die tot vandaag nog grotendeels taboe zijn, zoals seksuele intimidatie, vrouwenmishandeling door (ex-)partners en eerwraak. Dat zijn lang verguisde en voor pornografisch of antifeministisch versleten *Langs lijnen van geleidelijkheid* een onverholen aanklacht is tegen vrouwenmishandeling, was trouwens een ontdekking die ik pas na grondige herlezing deed. Het verhaal in deze op het oog klassieke zedenroman komt erop neer dat de jonge, slecht opgeleide Cornélie, na door haar echtgenoot baron Brox te zijn mishandeld, met veel moeite een echtscheiding doorzet. Ze wordt fanatiek feministe, ontwikkelt zich, gaat samenleven met een minnaar, maar onderwerpt zich uiteindelijk na zware intimidatie en dreiging met eerwraak aan haar ex-echtgenoot, bij wie ze terugkeert.

Evenals alle critici van *Langs lijnen van geleidelijkheid* reageerde ik zo'n veertig jaar geleden bij eerste lezing geschokt op Cornélies bereidheid om haar onafhankelijkheid op te offeren en, zoals ze het zelf noemde, vrijwillig terug te keren in slavernij. Het had er veel van weg dat Couperus vrouwenbevrijding als een biologische en maatschappelijke onmogelijkheid zag. Maar met alle hedendaagse kennis over het veelvuldig voorkomen van vrouwenmishandeling door (ex-)partners en de uit lijfsbehoud vaak gedwongen terugkeer van weggelopen vrouwen naar hun mishandelaars, kan ik er niet meer omheen dat *Langs lijnen* een aanklacht is tegen (seksueel) geweld en eerwraak.

Waarom niemand, inclusief ikzelf, dat niet al eerder heeft ingezien, heeft te maken met de kracht van het taboe op geweld binnen het huwelijk, te vergelijken met het taboe op incest (waar Couperus ook over schreef). Voor de vrouwenbeweging in Couperus' dagen, de eerste feministische golf, was (seksueel) geweld geen issue en ook door de "tweede feministische golf" van de jaren 1960-1970 werd het niet onder ogen gezien. De eerste blijf-van-mijn-lijfhuizen in Nederland dateren pas van 1974. Voor die tijd waren getrouwde slachtoffers van wat tegenwoordig met een fraai eufemisme "huiselijk geweld" heet praktisch vogelvrij.

Pas sinds de toestroom van grote groepen moslims is de problematiek van min of meer gedwongen huwelijken waarin vrouwen niet zelden met grof geweld op hun

plaats worden gehouden een *hot item*. Ook komen “gezinsdrama’s” met dodelijke afloop, al dan niet als gevolg van “eerwraak”, vaak in de publiciteit. Het heeft kortom lang geduurd voordat mishandeling binnen het huwelijk en de onmogelijkheid om zelfs na een echtscheiding van een gewelddadige echtgenoot verlost te raken als probleem erkenning vond. Oplossingen zijn nog altijd schaars. Tegenwoordig hebben moslima’s die behalve een burgerlijk ook een islamitisch huwelijk hebben gesloten, bijvoorbeeld te maken met ex-echtgenoten die hun door de burgerlijke rechter uitgesproken echtscheiding niet erkennen. Zolang ook het islamitische huwelijk niet is ontbonden, blijven ze hun vrouwen beschouwen als hun eigendom dat ze naar believen kunnen misbruiken en mishandelen. Van de burgerlijke wet trekken ze zich niets aan, net zo min als baron Rudolf Brox dat deed, blijkens zijn claim op Cornélie twee jaar na hun officiële echtscheiding. Couperus behoorde tot de eersten die dergelijke misstanden aanklaagde, eenvoudigweg door ze aan het licht te brengen.

In *De Boeken der kleine zielen*, waarin een gewelddadige ex-echtgenoot daadwerkelijk uit eerwraak een moord pleegt, gaat Couperus nog een stap verder in zijn vernietigende analyse van de in zijn milieu geldende sekseverhoudingen. Ook *Eline Vere*, over een jonge Haagse freule die terugdeinst voor een huwelijk en uit wanhoop over haar wezenloze leven zelfmoord pleegt, blijkt – met de kennis van nu – niet slechts over een individuele ziektegeschiedenis te handelen, maar over een zieke samenleving.

Nadere bestudering van Couperus’ romans laat zien dat de op het oog wereldvreemde Haagse dandy zich ernstig verdiepte in de maatschappelijke debatten van zijn tijd en daarin ook stelling nam. In *Langs lijnen van geleidelijkheid* bijvoorbeeld mengt hij zich op provocerende wijze in de hoogoplopende twisten over de rechteloosheid van vrouwen en de consequenties daarvan. Een vergelijking van zijn *Langs lijnen* met de romans en brochures van tijdgenoten, onder wie een reeks vooraanstaande feministes, leert dat hij dieper en genuanceerder op de werkelijke aard van de toenmalige sekseverhoudingen inging dan wie ook.

Dankzij het inlevingsvermogen en psychologische inzicht van hun auteur vertegenwoordigen Couperus’ personages algemeen-menselijke twijfels en hartstochten. Hoe je zijn weergave ervan interpreteert, wisselt waarschijnlijk per leeftijdsfase en historische episode, maar actueel blijven ze. Zijn romans verdienen het dan ook om steeds opnieuw met een frisse blik te worden gelezen. Niet alleen wegens de taal- en beeldenrijkdom ervan, maar ook omdat Couperus’ genadeloze schildering van zijn eigen tijd ons kan helpen bij het analyseren van de onze.

Alle informatie over het Louis Couperus-jaar: www.louiscouperus.nl/150-jaar-louis-couperus/